

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
อักษรย่อบอกนามคัมภีร์.....	๒
จิตตวรรค คือ หมวดจิต.....	๓
ธัมมวรรค คือ หมวดธรรม.....	๕
วิริยวรรค คือ หมวดความเพียร.....	๑๐
สามัคคีวรรค คือ หมวดสามัคคี.....	๑๑
อัปมาทวรรค คือ หมวดไม่ประมาท.....	๑๑
คำอธิบาย.....	๑๓
แนวการแต่ง.....	๑๓
ความหมายของกระทู้.....	๑๓
โวหาร ๔.....	๑๔
วิธีเรียงความ.....	๑๕
(ตัวอย่าง).....	๑๕
เรียงความแก้กระทู้ธรรม ธรรมศึกษาชั้นเอก.....	๑๕
สอบในสนามหลวง พ.ศ. ๒๕๔๐.....	๑๕

อักษรย่อบอกนามคัมภีร์

อง.	อฏฐก.	องค์ตตรนิกาย	อฏฐกนิปาต
อง.	จตุกก.	“	จตุกกนิปาต
อง.	ฉก	“	ฉกนิปาต
อง.	ติก.	“	ติกนิปาต
อง.	ทสก.	“	ทสกนิปาต
อง.	ปญจก.	“	ปญจกนิปาต
อง.	สตตก.	“	สตตกนิปาต
ขุ.	อิติ.	ขุททกนิกาย	อิติวุตตก
ขุ.	อุ.	“	อุทาน
ขุ.	ขุ.	“	ขุททกปาฐ
ขุ.	จริยา.	“	จริยาปิฎก
ขุ.	จู.	“	จูฬนิตเทส
ขุ.	ชา. อฏฐก.	ขุททกนิกาย ชาตก	อฏฐกนิปาต
ขุ.	ชา. อสีติ.	“	อสีตินิปาต
ขุ.	ชา. เอก.	“	เอกนิปาต
ขุ.	ชา. จตตافیสี.	“	จตตافیสนิปาต
ขุ.	ชา. จตุกก.	“	จตุกกนิปาต
ขุ.	ชา. ฉก.	“	ฉกนิปาต
ขุ.	ชา. तीส.	“	तीสนิปาต
ขุ.	ชา. ติก.	“	ติกนิปาต
ขุ.	ชา. เตรส.	“	เตรสนิปาต
ขุ.	ชา. ทวาทส.	“	ทวาทสนิปาต
ขุ.	ชา. ทสก.	“	ทสกนิปาต
ขุ.	ชา. ทุก.	“	ทุกนิปาต
ขุ.	ชา. นวก.	“	นวกนิปาต
ขุ.	ชา. ปกิณณก.	ขุททกนิกาย ชาตก	ปกิณณกนิปาต
ขุ.	ชา. ปญจก.	“	ปญจกนิปาต
ขุ.	ชา. ปญญาส.	“	ปญญาสนิปาต
ขุ.	ชา. มหา.	“	มหานิปาต
ขุ.	ชา. วีส.	“	วีสตินิปาต
ขุ.	ชา. สภุจ्ฉิ.	“	สภุจ्ฉินิปาต
ขุ.	ชา. สตตก.	“	สตตกนิปาต
ขุ.	ชา. สตตติ.	“	สตตตินิปาต
ขุ.	เถร.	ขุททกนิกาย	เถรคาถา
ขุ.	เถรี.	“	เถรีคาถา
ขุ.	ธ.	“	ธम्मปท

ขุ. ปฎิ.	“	ปฎิสมภิทามคค
ขุ. พุ	“	พุทธวิส
ขุ. มหา.	“	มหานิทเทศ
ขุ. ส.	“	สุตตนิปาต
ที. ปาฎิ.	ทีฆนิกาย	ปาฎิกวคค
ที. มหา.	“	มหาวคค
ม. อูป.	มชฉินนิกาย	อูปริปณณาสก
ม. ม.		“ มชฉิมปณณาสก
ส. นิ.	สยุตตนิกาย	นิทานวคค
ส. มหา.		“ มหารวารวคค
ส. ส.		“ สคาถวคค
ส. สพ.	“	สหายตนวคค
ส. ม.	สวตมณต์ฉบับหลวง	(พิมพ์ครั้งที่ ๕)
- / -		เลขหน้าซีตบอกล่่ม เลขหลังซีต
บอกหน้า		

จิตตวรรค คือ หมวดจิต

๑. อนนวาสสุตจิตตสส   อนนวาหตเจตโส
    ปุญญปาปปหีนสส   นตถิ ชาครโต ภย.

ผู้มีจิตอันไม่ชุ่มด้วยราคะ มีใจอันโทสะไม่กระทบแล้ว มีบุญและบาปอันสะได้แล้ว ตื่นอยู่
ย่อมไม่มีภัย

(พุทธ)

ขุ. จ. ๒๕ / ๒๐.

๒. กุมภูปมํ กายมิมํ วิทิตวา
    นกรูปมํ จิตตมิมํ ฤเกตวา
    โยเธถ มารํ ปญญาเวเรน
    ชิตญจ รกเข อนิเวสโน สिया

บุคคลรู็กายนี้ที่เปรียบด้วยหม้อ กั้นจิตที่เปรียบด้วยเมืองนี้แล้ว พึงรบมารด้วยอาวุธคือ
ปัญญา และพึงรักษาแนวที่ชนะไว้ ไม่พึงยับยั้งอยู่

(พุทธ)

ขุ. จ. ๒๕ / ๒๐.

๓. จิตเตน นียติ โลโก   จิตเตน ปริกสสติ
    จิตตสส เอกธมมสส   สพเพว วสมนวกุ.

โลกถูกจิตนำไป ถูกจิตชักไป, สัตว์ทั้งปวงไปสู่อำนาจแห่งจิตอย่างเดียว

(พุทธ)

ส. ส. ๑๕ / ๕๔.

๔. ตณหาธิปนนา วตตสีลพทธา
ลูขํ ตปํ วสสสตํ จรนต์ตา
จิตตญจ เนสํ น สมมา วิมุตตํ
หีนตตรูปา น ปารงคมา เต.

ผู้ถูกตัดหนาคอบงำ ถูกศีลพรตผูกมัด ประพฤติบะอันเศร้ำหมองตั้งร้อยปี, จิตของเขาก็
หลุดพ้นด้วยดีไม่ได้ เขามีตนเลวจะถึงฝั่งไม่ได้

(พุทธ)

สํ. ส. ๑๕ / ๔๐.

๕. ทุนนิกคหสส ลหุโน ยตถ กามนิปาติโน
จิต ตสส ทมโถ สารุ จิตตํ ทนตํ สุชาวหํ.

การฝึกจิตที่ข่มยาก ที่เบา มักตกไปในอารมณ์ที่น่าใคร่ เป็นความดี, (เพราะว่า) จิตที่ฝึก
แล้ว นำสุขมาให้

(พุทธ)

ขุ. ๕. ๒๕ / ๑๙.

๖. ปทภูจฺจิตตสส น ผาติ โหติ
น จาปี นํ เทวดา ปุชยนติ
โย ภาตโร เปตติโก สาบเตยโย
อวญฺจยํ ทุกกฏกมมการี.

ผู้ใดทำกรรมชั่ว ล่องลงเอาทรัพย์สมบัติพี่น้องพ่อแม่ ผู้นั้นมีจิตชั่วร้าย ย่อมไม่มีความ
เจริญ แม้เทวดาก็ไม่บูชาเขา

(นทีเทวดา)

ขุ. ชา. ติก. ๒๗ / ๑๒๐.

๗. ภิกขุ ลียา ฌายิ วิมุตตจิตโต
อากงเข เว ททยสสานุปตตี
โลก สส ญุตวา อุทยพพญจ
สุเจต โส อนิสสิโต ตทานิสโส.

ภิกษุเพ่งพินิจ มีจิตหลุดพ้น รู้ความเกิดและความเสื่อมแห่งโลกแล้ว มีใจดี ไม่ถูกกิเลส
อาศัย มีธรรมนั้นเป็นอันสงสร์ พึงหวังความบริสุทธิ์แห่งใจได้

(เทวปุ ตต)

สํ. ส. ๑๔ / ๗๓.

๘. โย อสิเนน จิตเตน อสินมนโส นโร
ภาเวติ กุสลํ ธมมํ โยคกเขมสส ปตติยา
ปาปุณเณ ออนุพพเพน สพพลโยชนกขยํ.

คนใด มีจิตไม่ทอดลอย มีใจไม่หดหู่ บำเพ็ญกุศลธรรม เพื่อบรรลुरुธรรมที่เกษมจากโยคะ
พึงบรรลुरुธรรมเป็นที่สิ้นสังโยชน์ทั้งปวงได้.

(พุทธ)

ขุ. ชา. เอก. ๒๗ / ๑๘.

๙. สุทททสํ สุนิปุณํ ยตถ กามนิปาตินํ

จิต ตัม รกเขต เมธาวิ จิตตัม คุตตัม สุขาวหัง.
ผู้มีปัญญา พึงรักษาจิตที่เห็นได้ยากนัก ละเอียดนัก มักตกไปในอารมณ์ที่น่าใคร่,
(เพราะว่า) จิตที่คุ้มครองแล้ว นำสุขมาให้

(พุทธ)

พ. ๕. ๒๕ / ๑๙.

*****

ธัมมวรรค คือ หมวดธรรม

๑๐. อตถกตตสส น ปมาณมตถิ
เยน นั วชชु ตัม ตสส นตถิ
สพเพสุ ธมเมสุ สมุหเตสุ
สมุหตา วาทปถาปี สพเพ

ท่านผู้ดับไป (คือปรีนิพพาน) แล้ว ไม่มีประมาณ, จะพึงกล่าวถึงท่านนั้นด้วยเหตุใด
เหตุนั้นของท่านก็ไม่มี, เมื่อธรรมทั้งปวง (มีขันธเป็นต้น) ถูกเพิกถอนแล้ว แม้คลองแห่งถ้อยคำที่จะพูด
ถึง (ว่าผู้นั้นเป็นอะไร) ก็เป็นอันถูกเพิกถอนเสียทั้งหมด

(พุทธ)

พ. ส. ๒๕ / ๕๓๙. พ. จ. ๓๐ / ๑๓๙.

๑๑. อาทาน ตณ्हั วินเยถ สพพั
อุทธี อโร ติริยั วาปี มชฺเฌ
ยั ยั หิ โลกสฺมี อุปาทิยนติ
เต เนว มาโร อนเวติ ชนตุ

พึงขจัดต้นเหตุที่เป็นเหตุถือนั่นทั้งปวง ทั้งเบื้องสูง เบื้องต่ำ เบื้องขวาง ท่ามกลาง,
เพราะเขาถือนั่นสิ่งใด ๆ ในโลกไว้ มารยอมติดตามเขาไป เพราะสิ่งนั้น ๆ

(พุทฺธ)

พ. ส. ๒๕ / ๕๔๖. พ. จ. ๓๐ / ๒๐๒.

๑๒. อัจฉินฺท สิเนหฺมตฺตโน
กุมุทํ สารทิกัว ปาณินา
สน ติมคฺคเมว พฺรหฺม
นิพพานํ สุขเตน เทลิตํ

จงเด็ดเยื่อใยของตนเสีย เหมือนเอาฝ่ามือเด็ดบัวในฤดูแล้ง จงเพิ่มพูนทางสงบ (ให้
ถึง) พระนิพพานที่พระสุคตแสดงแล้ว

(พุทฺธ)

พ. ๕. ๒๕ / ๕๓.

๑๓. โฉวเพยยานุสาเสยย อสพภา จ นิวารเย
สตัดฺ หิ โส ปิโย โหติ อสตัดฺ โหติ อปปิโย.

บุคคลควรเตือนกัน ควรสอนกัน และป้องกันจากคนไม่ดี เพราะเขาย่อมเป็นที่รักของคน
ดี แต่ไม่เป็นที่รักของคนไม่ดี

(พุทธ)

พ. ๕. ๒๕ / ๒๕.

๑๔. กาเมสุ พรหมจริยวา วิตถณโห สทา สโต
สงขาย นิพพุโต ภิกขุ ตสส โน สนติ อัญชิตา
ภิกษุผู้เห็นโทษในกาม มีความประพฤติประเสริฐ ปราศจากตัณหา มีสติทุกเมื่อ
พิจารณาแล้ว ดับกิเลสแล้ว ย่อมไม่มีความหวั่นไหว

(พุทธ)

พ. ส. ๒๕ / ๕๓๑. พ. จ. ๓๐ / ๓๕.

๑๕. ขตติโย จ อธมมฏฐอ เวสโส จาธมมณิสสิโต
เต ปริจจชชุกโง โลเก อุปชชนติ ทุคคตี
กษัตริย์ไม่ทรงตั้งอยู่ในธรรม และแพศย์ (นสามัญ) ไม่อาศัยธรรม จนทั้ง ๒ นั้นละ
โลกแล้ว ย่อมเข้าถึงทุกคติ

(โพธิสัตต)

พ. ชา ปญจก. ๒๗ / ๑๗๕.

๑๖. คตทธิโน วิโสกสส วิปมุตตสส สพพธิ
สหพคนถปปหีนสส ปริหาโ น วิชชติ
ท่านผู้มีทางไกลอันถึงแล้ว หายโศก หลุดพ้นแล้วในธรรมทั้งปวง ละกิเลสเครื่องรัดทั้ง
ปวงแล้ว ย่อมไม่มีความเร่าร้อน

(พุทธ)

พ. ๕. ๒๕ / ๒๗.

๑๗. จเช ธนัง อองควรสส เหตุ
องคัง จเช ชีวิตัง รกขมานโน
องคัง ธนัง ชีวิตญจาปิ สพพัง
จเช นโร ธมมมณุสสรนโต
พึงสละทรัพย์เพื่อรักษาอวัยวะ, เมื่อรักษาชีวิตพึงสละอวัยวะ, เมื่อคำนึงถึงธรรม พึง
สละอวัยวะ ทรัพย์ และแม้ชีวิต ทุกอย่าง

(โพธิสัตต)

พ. ชา. อสตีติ. ๒๘ / ๑๔๗.

๑๘. ฉนทชาโต อนกขาเต มนสา จ ผุฏฐอ ลียา
กาเม จ อปปฏิพทจจิตโต อุตธีโสโตติ วุจจติ
พึงเป็นผู้พอใจและประทับใจในพระนิพพานที่บอกไม่ได้ ผู้มีจิตไม่ติดกาม ท่านเรียกว่าผู้
มีกระแสอยู่เบื้องบน

(พุทธ)

พ. ๕. ๒๕ / ๔๔.

๑๙. ชิงจฉา ปรมา โรคา สงขารา ปรมา ทุกขา
เอตัง ญตวา ยถาญตัง นิพพานัง ปรมัง สุขัง.
ความหิวเป็นโรคอย่างยิ่ง สังขารเป็นทุกข์อย่างยิ่ง รู้ช้อนั้นตามเป็นจริงแล้ว ดับเสีย
ได้ เป็นสุขอย่างยิ่ง.

(พุทธ)

พ. ๕. ๒๕ / ๔๒.

๒๐. ชีรนต์ เว ราชธา สัจจตา
อโถ สรีรมปี ชรั อูเปติ
สตญจ ธมโม น ชรั อูเปติ
สนโต หเว สพภิ ปเวทยนติ.

ราชรถอันงดงามย่อมคร่ำคร่า แม้ร่างกายก็เข้าถึงชรา ส่วนธรรมของสัตบุรุษย่อมไม่
เข้าถึงชรา สัตบุรุษกับอสัตบุรุษเท่านั้นย่อมรู้จักกันได้

(พุทธ)

ส. ส. ๑๕ / ๑๐๒.

๒๑. เต ฌายิโน สาทติกา นิจจํ ทพหปรกมา
มุสนติ ธีรา นิพพานํ โยคกเขมํ อนุตตรํ.

ผู้ฉลาดนั้นเป็นผู้เพ่งพินิจ มีเพียรติดต่อบากบั่นมั่นคงเป็นนิคย ย่อมถูกต้องพระ
นิพพานอันปลอดจากโยคะ หารธรรมอื่นยิ่งกว่ามิได้

(พุทธ)

พ. ๕. ๒๕ / ๑๘.

๒๒. ทุกขเมว हि สมโภติ ทุกขํ ติฏฐติ เวติ จ
นาญญตร ทุกขา สมโภติ นาญญตร ทุกขา นิรุชมติ
ทุกข์เท่านั้นเกิดขึ้น ทุกข์ย่อมตั้งอยู่ และเสื่อมไป นอกจากทุกข์ไม่มีอะไรเกิด

นอกจากทุกข์ไม่มีอะไรดับ

(วชิราภิกขุณี)

ส. ส. ๑๕ / ๑๙๙. พ. มหา. ๒๙ / ๕๓๖.

๒๓. ธมโม ปโถ มหาราช อธมโม ปน อูปปโถ
อธมโม นิรบํ เนติ ธมโม ปาเปติ สุกตี

มหาราช ธรรมเป็นทาง (ควรดำเนินตาม) ส่วนธรรมนอกกลุ่มนอกทาง (ไม่ควรดำเนิน
ตาม) อธรรมนำไปนรก ธรรมให้ถึงสวรรค์

(โพธิสัตต)

พ. ชา. สฎฐิ. ๒๘ / ๓๙.

๒๔. นนทิสญโญชโน โลโก วิตกกสส วิจาร์ณา
ตถนหาย วิปปหาเนน นิพพานํ อิติ วุจจติ

สัตว์โลกมีความเพลนเป็นเครื่องผูกพัน มีวิตกเป็นเครื่องเที่ยวไป ท่านเรียกว่านิพพาน
เพราะละตัณหาได้

(พุทธ)

พ. ส. ๒๕ / ๕๔๗. พ. จ. ๓๐ / ๓๑๖, ๒๑๗..

๒๕. นาญญตร โพชฆาตปสา นาญญตร อินทริยสัวรา
นาญญตร สพพนิสสคคา โสตถิ ปสสามิ ปาณินิ

เรา (ตถาคต) ไม่เห็นความสวัสดีของสัตว์ทั้งหลาย นอกจากปัญญา ความเพียร
ความระวังตัว และการสลละสิ่งทั้งปวง

(พุทฺธ)

ส. ส. ๑๕ / ๗๕.

๒๖. ปณฺจกฺขนธา ปริณฺญาตา ติฏฺฐนฺติ ฉินฺนมฺลกา
ทุกฺขกฺโข อนุปฺตโต นตฺถิทานิ ปฺนพฺภโว.

เบญจขันธ์ที่กำหนดรู้แล้ว มีรากชาติตั้งอยู่ ถึงความสิ้นทุกข์แล้ว ก็ไม่มีภพต่อไปอีก

(พรหมทตตเถรี)

ช. เถรี. ๒๖ / ๓๓๔.

๒๗. ปตฺตา เต นิพฺพานํ เย ยุตฺตา ทสฺพลสฺส ปาวจเน
อปฺโปสฺสูกกา ฆณฺเณติ ชาติมรณปฺพานาย.

ผู้ใด ประกอบในธรรมวินัยของพระทศพล มีความขวนขวายน้อย พากเพียรละความ
เกิดความตาย ผู้นั้นย่อมบรรลุนิพพาน

(สุเมธาเถรี)

ช. เถรี. ๒๖ / ๕๐๒.

๒๘. พหุสฺสุตฺติ อฺปาเสยฺย สุตฺตญฺจ น วินาสเย
ตํ มฺลํ พฺรหมจฺริยสฺส ตสฺมา ธมฺมธโร ลียา.

พินิจใกล้ผู้เป็นพหูสูต และไม่พินิจทำสุตตะให้เสื่อม สุตตะนั้นเป็นรากแห่งพรหมจรรย์
เพราะฉะนั้น ควรเป็นผู้ทรงธรรม

(อานนทเถรี)

ช. เถรี. ๒๖ / ๔๐๖.

๒๙. มคฺคานํ ฐฺฐจฺจิกโก เสฏฺโฐ สจฺจานํ จตฺุโร ปทา
วิราโค เสฏฺโฐ ฐฺฐมานํ ทิปทานญฺจ จกฺขุมา

บรรดาทางทั้งหลาย ทางมีองค์ ๘ ประเสริฐสุด, บรรดาสิ่งจะทั้งหลาย บท ๔
ประเสริฐสุด, บรรดาธรรมทั้งหลาย วิราจธรรมประเสริฐสุด, และบรรดาสัตว์ ๒ เท่าทั้งหลาย
พระพุทธรเจ้าผู้มีจักขุประเสริฐสุด

(พุทฺธ)

ช. ๕. ๒๕ / ๕๑.

๓๐. ยตฺถ นามญฺจ รูปญฺจ อเสสํ อฺปุรฺุชฺชติ
วิญฺญาณสฺส นิโรเธน เอตฺเถตํ อฺปุรฺุชฺชติ.

นามและรูป ย่อมดับไม่เหลือในที่ใด นามและรูปนี้ ย่อมดับในที่นั้น เพราะวิญญาณดับ.

(พุทฺธ) ช. ส. ๒๕ / ๕๓๑.

ช. จ. ๓๐/๒๑.

๓๑. ยมฺหิ สจฺจญฺจ ฐฺฐโม จ อหิสา สญฺญโม ทโม
เอตฺทริยา เสวนฺติ เอตํ โลเก อนามตฺ.

สิ่งจะ ธรรมะ อหิงสา สัจญมะ และทมะ มีอยู่ในผู้ใด อารยชนย่อมคบผู้นั้น นั่นเป็น
ธรรมอันไม่ตายในโลก.

(อุปสาพทกโพธิสตัด)

ช. ชา. พุ. ๒๗ / ๕๘.

๓๒. ยานิ โสทานิ โลกสฺมี สติ เตสํ นิวารณํ

สติ จ สมฺปชฌญณจ   จรณา นาคสฺส เต ปเร
โสรัจจะและอวิทิงสานัน เป็นข้างเท้าหลัง สติและสัมปชฌญณัน เป็นข้างเท้าหน้า
(อุททยิเถร)   พุ. เถร. ๒๖ / ๓๖๘.

๓๙. หินฺ ธิมฺ ม น เสเวยย   ปมาเทน น สฺวเส
มิจฉาทิฏฐี น เสเวยย   น สียา โลกวฑฒโน
ไม่ควรเสพรธรรมที่เลว ไม่ควรอยู่กับความประมาท ไม่ควรเสพมิจฉาทิฏฐี ไม่ควรเป็นคนรกโลก
(พุทธ)   พุ. ธ. ๒๕ / ๓๓๗.

๔๐. ทีเนน พรหมจริเยน   ขตฺติเย อุปฺพชฺชติ
มชฺฌิเมเน จ เทวตฺตํ   อุตฺตเมเน วิสุชฺฌมติ.
บุคคลยอมเข้าถึงความเป็นกษัตริย์ ด้วยพรหมจรรย์อย่างเลว, ถึงความเป็นเทวดา ด้วย
พรหมจรรย์อย่างกลาง, ย่อมบริสุทธ์ ด้วยพรหมจรรย์อย่างสูง
(พุทธ)   พุ. ชา. มหา. ๒๘ / ๑๙๙.

วิริยวรรค คือ หมวดความเพียร

๔๑. โกสชฺชํ ภัยโต ทิสฺวา   วิริยารมภณฺจ เขมโต
อารทุรวิริยา โทถ   เอสา พุทฺธานุสฺสานิ
ท่านทั้งหลายจงเห็นความเกียจคร้านเป็นภัย และเห็นการปรารภความเพียรเป็นความ
ปลอดภัย แล้วปรารภความเพียรเถิด นี่เป็นพุทธานุศาสนี
(พุทธ)   พุ. จิริยา. ๓๓ / ๕๙๕

๔๒. ตุมฺเหทฺทิ กิจฺจํ อาตปฺปิ   อุกฺขาทาโร ตถาคตา
ปฏฺฐิปนฺนา ปโมฺกฺขณฺติ   ฌายินฺ มารพฺนรนา
ท่านทั้งหลายต้องทำความเพียรเอง ตถาคตเป็นแต่เพียงผู้บอก ผู้มีปกติเพ่งพินิจ
ดำเนินไปแล้ว จักพ้นจากเครื่องผูกของมาร
(พุทธ)   พุ. ธ. ๒๕ / ๕๑.

๔๓. นิทฺทํ ตนฺทํ วิชฺฌิมฺทิตํ   อรฺตี ภาตฺตสมฺมทํ
วิริเยน นํ ปณฺนาเมตฺวา   อริยมคฺโค วิสุชฺฌมติ.
อริยมรรคยอมบริสุทธ์ เพราะขับไล่ความหลับ ความเกียจคร้าน ความบิดขี้เกียจ
ความไม่ยินดี และความเมาอาหารนั้นได้ด้วยความเพียร
(พุทธ)   ส. ส. ๑๕ / ๑๐.

๔๔. โย จ วสฺสสฺสํ ชีเว   กุสฺสิโต หินฺวิริโย
เอกาหํ ชีวิทํ เสยฺโย   วิริยํ อารภโต ทฬฺหํ
ผู้ใดเกียจคร้าน มีความเพียรเลว พึงเป็นอยู่ตั้งร้อยปี แต่ผู้ปรารภความเพียรมั่นคง มี
ชีวิตอยู่เพียงวันเดียว ประเสริฐกว่าผู้นั้น

(พุทธ)

พ. จ. ๒๕ / ๓๐

๔๕. สพพทา สีสสมปนโน   ปถญญา สุตมาหิตโต
 อารทวิริโย ปหิตตโต   โอมิ ตรติ ทุตตรี
 ผู้ถึงพร้อมด้วยศีล มีปัญญา มีใจมั่นคงดีแล้ว ปราศจากความเพียร ตั้งตนไว้ในกาลทุกเมื่อ
 ย่อมข้ามโอชะที่ข้ามได้ยาก

(พุทธ)

ส. ส. ๑๕ / ๗๔

สามัคคีวรรค คือ หมวดสามัคคี

๔๖. วิวาหิ ภยโต ทิสวา   อวิวาทญจ เขมโต
 สมคคา สชิลลา โทถ   เอสา พุทธานุสาสนี
 ท่านทั้งหลายจงเห็นความวิวาทโดยความเป็นภัย และความไม่วิวาทโดยความปลอดภัย
 แล้ว เป็นผู้พร้อมเพรียง มีความประนีประนอมกันเถิด นี่เป็นพระพุทธานุศาสนี

(พุทธ)

พ. จริยา. ๓๓ / ๕๙๕.

๔๗. สามคฺยเมว สิกฺขเถ   พุทฺเธหตํ ปสฺสิตํ
 สามคฺยโรโต รมฺมฏฺโฐ   โยคฺคเขมา น ธัสฺติ
 ฟังศึกษาความสามัคคี, ความสามัคคีนั้น ท่านผู้รู้ทั้งหลาย สรรเสริญแล้ว, ผู้ยินดีใน
 สามัคคี ตั้งอยู่ในธรรม ย่อมไม่คลาดจากธรรมอันเกษมจากโยคะ

(พุทธ)

พ. ชา. เตรส. ๒๗ / ๓๔๖.

๔๘. สุขา สงฺฆสฺส สามคฺคี   สมคฺคานญฺจนุคฺคโห
 สมคฺครโต รมฺมฏฺโฐ   โยคฺคเขมา น ธัสฺติ
 ความพร้อมเพรียงของหมู่เป็นสุข และการสนับสนุนคนผู้พร้อมเพรียงกันก็เป็นสุข, ผู้
 ยินดีในคนผู้พร้อมเพรียงกัน ตั้งอยู่ในธรรมย่อมไม่คลาดจากธรรมอันเกษมจากโยคะ

(พุทธ)

พ. อิติ. ๒๕ / ๒๓๘.

อัปมาทวรรค คือ หมวดไม่ประมาท

๔๙. อปฺปมตฺตา สตีมนโต   สุสึลา โทถ ภิกฺขโว
 สุตฺมาหิตสฺงกฺปปา   สจฺจิตฺตมฺนุรฺกฺขถ
 ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงเป็นผู้ไม่ประมาท มีสติ มีศีลดีงาม ตั้งความดำริไว้ให้ดี คอย
 รักษาจิตของตน

(พุทธ)

ที. มหา. ๑๐ / ๑๔๒.

๕๐. อปฺปมาทฺรตา โทถ   สจฺจิตฺตมฺนุรฺกฺขถ
 ทฺคฺคา อฺพุทฺธรตฺตทานิ   ปงฺเก สนฺโนว กฺุณฺขโร

ท่านทั้งหลาย จงยินดีในความไม่ประมาท คอยรักษาจิตของตน, จงถอนตนขึ้นจากหล่มเหมือนช่างที่ตักหล่มถอนตนขึ้นฉะนั้น

(พุทธ)

ช. ๖. ๒๕ / ๕๘.

๕๑. อปฺปมาทรโต ภิกขุ ปมาเท ภยทสฺสึ วา
สณฺโณชนํ อณฺ ญฺญํ ททํ อคฺคิวั คจฺจติ
ภิกษุยินดีในความไม่ประมาท หรือเห็นภัยในความประมาท ย่อมเผาสังโยชน์น้อยใหญ่ไป เหมือนไฟไหม้เขื่อนน้อยใหญ่ไปฉะนั้น

(พุทธ)

ช. ๖. ๒๕ / ๑๙.

๕๒. อปฺปมาทรโต ภิกขุ ปมาเท ภยทสฺสึ วา
อภพฺโป ปรีหานาย นิพฺพานสฺสเว สนฺติเก
ภิกษุยินดีในความไม่ประมาท หรือเห็นภัยในความประมาท เป็นผู้ไม่ควรเพื่อจะเสื่อม (ชื่อว่า) อยู่ใกล้พระนิพพานทีเดียว

(พุทธ)

ช. ๖. ๒๕ / ๑๙.

๕๓. เอวฺวิหารี สโต อปฺปมตฺโต
ภิกขุ จรํ ทิตฺวา มมายิตานิ
ชาติขรํ โสกปริทฺทวญฺจ
อิเธว วิทฺวา ปชฺเหยย ทุกฺขํ
ภิกษุผู้มีธรรมเป็นเครื่องอยู่อย่างนี้ มีสติ ไม่ประมาท ละความถือมั่นของเราได้แล้วเที่ยวไป เป็นผู้รู้ พึงละชาติ ขรา โสกะ ปรีทเวะ และทุกข์ ในโลกนี้ได้

(พุทธ)

ช. ๖. ๒๕ / ๕๓๕.

ช. ๖. ๓๐ / ๙๒.

๕๔. อุกฺกุฐานนปฺปมาเทน สณฺญเมณ ทเมณ จ
ทีปํ กยิราถ เมธาวิ ยํ โอิโฆ นากิรีติ
คนมีปัญญา พึงสร้างเกาะ ที่น้ำหลากมาท่วมไม่ได้ ด้วยความหมั่น ความไม่ประมาท ความสำรวม และความข่มใจ

(พุทธ)

ช. ๖. ๒๕ / ๑๘.

.....

คำอธิบาย

วิธีเรียงความแก้กระทู้ธรรมแนวใหม่ ความเบื้องต้น

วิธีเรียงความแก้กระทู้ธรรม จัดเป็นวิชาหนึ่งในหลักสูตรนักธรรมตรี โท เอก นักเรียนผู้สอบกัณฑ์ทวิชาตินี้ มากกว่าวิชาอื่นๆ เพราะการแต่งกระทู้ธรรม หากนักเรียนยังจับหลักฐานไม่ได้ จะทำให้มีนั่งสับสนในเมื่อแม่บทหรือกระทู้ที่ท่านตั้งไว้ ยิ่งเป็นชั้นเอก ก็ยิ่งทวีความยากขึ้นตามส่วน ฉะนั้น การแต่งกระทู้ธรรมจึงจัดว่าสำคัญยิ่งกว่า ๓ วิชา นั้น เพราะเท่ากับว่าได้ฝึกหัดเทศนาวิธีไปด้วยนั่นเอง เมื่อผู้ใคร่ต่อการศึกษาพยายามเรียนหลักการแต่ง ทำความเข้าใจวิธีการแต่งดีแล้วจะกลับเห็นว่าการแต่งกระทู้ก็คือการแสดงภูมิความรู้ในวิชาทั้ง ๓ นั้นว่า นักเรียนมีความเข้าใจแจ่มแจ้งดีเพียงไร ถ้าเข้าใจแล้ว ก็สามารถที่จะหยิบยกข้อธรรมมาอธิบายได้โดยไม่ยากนัก ส่วนหลักการ และแนวในการแต่งนั้น จะได้ชี้ให้เข้าใจในลำดับต่อไปดังจะได้ชี้แจงหลักและแนวการแต่ง ซึ่งทางสนามหลวงท่านได้วางไว้ พอเป็นปทัฏฐาน นักเรียนพึงทราบต่อไปนี้ ๆ

แนวการแต่ง

การแต่งกระทู้ธรรมนั้น พึงพยายามเรียบเรียงถ้อยคำให้สละสลวย พุดสั้น ๆ แต่ให้ได้ใจความมาก ใช้ถ้อยคำสำนวนที่สุภาพอ่อนโยน ให้เหมาะแก่กาลเทศะ บรรยายข้อความให้ติดต่อกลมกลืนกัน เมื่อจะอ้างหรือยกอีกกระทู้ประกอบประหนึ่งช่างภาพระบายสี เช่น เหลืองกับเขียวเป็นต้น ระบายตอนที่เหลืองจะเปลี่ยนเป็นเขียวให้กลมกลืนกัน ฉะนั้น การอ้างกระทู้ประกอบก็เช่นเดียวกัน คือต้องอธิบายข้อความให้เชื่อมสนิทสนม จู่ ๆ จะอ้างขึ้นมาเฉย ๆ ไม่ได้ เพราะจะผิดหลักแห่งการแต่งไปและจะกลายเป็นคนละครูปเรื่อง อ่านแล้วไม่เข้าใจความ ขาดความสละสลวยด้วยประการทั้งปวง ไม่สมภูมิที่เป็นนักธรรมเอกเลย พึงพยายามแต่งให้เหมาะสมกับความหมายของกระทู้ ซึ่งจะได้ชี้แจงเป็นลำดับไป ๆ

ความหมายของกระทู้

ความหมายของคำว่า เรียงความแก้กระทู้ธรรม ซึ่งท่านเรียกรวมเป็นคำเดียวกัน เมื่อนักเรียนพิจารณาให้รอบคอบแล้ว จะเห็นว่าแยกออกเป็นคำ ๆ ได้ ๓ คำ คือ เรียงความ แก้กระทู้ธรรม จะได้ชี้แจงให้เห็นความหมายของคำทั้ง ๓ นั้น ดังต่อไปนี้ คือ

๑. คำว่า “เรียงความ” ได้แก่ การเก็บถ้อยคำหรือข้อความต่าง ๆ มาเรียบเรียงให้เป็นระเบียบเรียบร้อย ถูกต้องตามหลักไวยากรณ์ และภาษาศาสตร์ อ่านและฟังได้ความชัดเจนแจ่มแจ้ง สมแก่รูปเรื่องของธรรมนั้น ๆ ประหนึ่งนายมาลาการผู้ฉลาด มีความเชี่ยวชาญนาดอกไม้ซึ่งมีสีฐานแตกต่างกัน มาร้อยกรองให้เป็นระเบียบเรียบร้อยในภาษาอันเดียวกัน ฉะนั้น คือเก็บข้อความในที่ต่าง ๆ เช่นใน ธรรม พุทธ วินัย (โดยมากเป็นธรรม) แล้วแต่หัวข้อธรรมนั้นจะพ่วงถึงอะไร พึงบรรยายไปในแนวนั้นตามหลักไวยากรณ์ คือเรียบเรียงถ้อยคำสำนวนให้สละสลวยสมแก่เหตุผล สมแก่บริษัท ประชุมชนและกาลเทศะ ให้มีความหมายตรงกับจุดประสงค์ของแม่บทหรือกระทู้ที่ตั้งไว้ ดังนี้เรียกว่า “เรียงความ”

๒. คำว่า แก้ ได้แก่ การทำให้คลายหรือขยายออก คือกิริยาที่คลายหรือขยายสิ่งที่มัดไว้ออกไป ก็เรียกกันว่า แก้ แม่บทหรือกระทู้ที่ตั้งไว้ เป็นเพียงหัวข้อธรรมอันหนึ่ง ซึ่งมีความหมายที่จะพึงขยายความออกไปอีกได้

มากมาย นักเรียนผู้มีความสามารถ จึงควรอธิบายขยายความของบทธรรมหรือภาชิตที่ท่านตั้งไว้นั้น ให้กว้างขวาง ได้รับความไพเราะถูกต้องตามจุดมุ่งหมายของกระทู้ พุดง่าย ๆ ก็คือขยายความประสงค์ของกระทู้หรือถ้อยคำที่ท่าน กล่าวไว้โดยย่อ ให้พิสดาร เรียกว่า “แก้”

๓. คำว่า กระทู้ธรรม ได้แก่ธรรมที่เป็นแม่บท หรือบทธรรมย่อ ๆ ที่ท่านตั้งไว้เป็นหลัก แม่บทหรือกระทู้ที่ย่อ ๆ แต่มี ใจความที่จะพึงอธิบายขยายออกไปอีกได้มาก เรียกว่า กระทู้ธรรม เมื่อนักเรียนทราบความหมายของคำว่า เรียงความแก้กระทู้ธรรม โดยสังเขปดังนี้แล้ว พึงวางโครงเรื่องที่จะยกขึ้นอธิบายต่อไป แต่การอธิบายจำต้องมีหลักเกณฑ์ปฏิบัติในการแต่งอีก ซึ่งเรียกว่าองค์ประกอบการเรียงความมี ๓ ประการ คือ

ก. อุเทศ ได้แก่ บทตั้งหรือแม่บท ซึ่งตรงกับคำว่า กระทู้

ข. นิเทศ ได้แก่ การขยายความอุเทศนั้น ให้กว้างขวางออกไปตามแนวของกระทู้ขึ้น ๆ ซึ่งตรงกับคำว่า แก้

ค. ปฏินิเทศ ได้แก่ การกล่าวทบทวนข้อความเบื้องต้น คือย่อเอาความในนิเทศมากล่าวสั้น ๆ เพื่อให้เข้าใจและจำง่าย ซึ่งตรงกับคำว่า สรุปความ

โวหาร ๔

นักเรียนนอกจากจะทราบองค์ประกอบเรียงความ ๓ ประการ ดังกล่าวเบื้องต้นแล้ว จะต้องมีความเข้าใจในหลักของการขยายความอีก ท่านเรียกว่า โวหาร ซึ่งจักว่าเป็นความจำเป็นที่ผู้แต่งผู้เขียนจะต้องดำเนินในโวหาร ๔ อย่างนี้ อย่างใดอย่างหนึ่ง เพราะตามธรรมดาการแต่งการเขียนหนังสือ สำนวนโวหารย่อมแตกต่างกันตามความคิดเห็น แต่เพื่อให้เหมาะสมกับเรื่องที่กล่าวถึง และตรงกับความประสงค์ของผู้แต่งในอันจะโน้มน้าวใจผู้อ่านผู้ฟังให้มีความเห็นความเข้าใจ ตามกระบวนความที่ตนแต่งที่ตนเขียนไปในแนวไหนก็ตาม ก็คงอยู่ในลักษณะแห่งโวหาร ๔ นี้ คือ

๑. พรรณนาโวหาร ได้แก่ การพรรณนาความ คือเล่าเรื่องที่ได้เห็นมาแล้วหรือคิดประพันธ์ขึ้น ด้วยมุ่งความไพเราะ หรือความบันเทิง โดยเข้าใจว่า อาจเป็นไปได้เช่นนั้น เช่น การเขียนนวนิยาย หรือการเล่าความจริงจากหลักฐานที่ได้ฟังมา เช่นการเขียนตำนาน เป็นต้น เรียกว่า พรรณนาโวหาร

๒. บรรยายโวหาร ได้แก่ การอธิบายข้อความที่ย่อซึ่งยังเคลือบคลุมอยู่ให้เกิดความกระจ่าง เพื่อให้ผู้อ่านผู้ฟังเข้าใจได้ง่าย การแต่งในทำนองนี้มุ่งไปในทางไขปัญหาอันลึกซึ่งสุมคัมภีรภาพ ดังเช่นปัญหาว่า พระพุทธศาสนาคืออะไร ? ศีลธรรมคืออะไร ? สติคืออะไร ? สัมปชัญญะคืออะไร ? ดังนี้ เป็นต้น แต่ละอย่าง ๆ ต้องอธิบายขยายความออกไปให้ผู้ฟังเห็นเงื่อนงำคำถามและข้อธรรมนั้น ๆ โดยแจ่มแจ้ง เรียกว่า บรรยายโวหาร

๓. เทศนาโวหาร ได้แก่ การแต่งทำนองการสอน คือชี้แจงหลักธรรมนั้น ๆ ให้ผู้อ่านผู้ฟังยึดถือเป็นหลักปฏิบัติ เช่น เทศนา หรือกฎหมาย เป็นต้น เพื่ออบรมนิสัยให้ประณีตงดงามขึ้น โดยได้ฟังและตรึกตรองพิจารณาเห็นคุณและโทษของสิ่งนั้น ๆ การแต่งทำนองนี้มุ่งให้ผู้อ่านผู้ฟังเกิดฉันทะ อุตสาหะ อันจะนำมาปฏิบัติตาม เรียกว่า เทศนาโวหาร

๔. สาธกโวหาร ได้แก่ การบรรยายข้อเปรียบเทียบคือนำข้ออุปมาอุปไมยมาเทียบเคียง เพื่อให้ข้อความที่อธิบายนั้นแจ่มแจ้งดีขึ้น อันได้แก่การยกข้อความอื่นมาเปรียบเทียบกับข้อความที่กล่าวมาตานั้น ชี้แจงให้ชัดเจน แสดงข้อความที่เปรียบเทียบกับนั้นให้เห็นเป็นความจริงยิ่งขึ้นซึ่งมีวิธีการคล้ายคลึงกัน ดังตัวอย่างว่า คนที่ขาดสติย่อมเป็นเสมือนเรือที่ขาดหางเสือเครื่องค้ำความค้ำนั้น โดยอธิบายว่า ธรรมดาคนเราทุกๆ คนจะทำอะไร จะพูด จะคิดอะไร ต้องมีสติระลึกรู้ไว้ก่อนแล้วจึงทำ จึงพูด จึงคิด เมื่อระลึกรู้ไว้ก่อนแล้ว สิ่งที่ทำ คำที่พูด และเรื่องที่เกิดขึ้นก็ไม่ผิดพลาด ย่อมได้รับผลสมประสงค์ เหมือนเรือที่มีหางเสือเครื่องค้ำความค้ำให้หัวเรือแล่นตรงไปสู่

จุดหมายปลายทางฉะนั้น หากบุคคลผู้จะทำ จะพูด จะคิด ขาดสติ แล้วไซ้ไร การที่ทำ คำที่พูด และเรื่องที่เกิดขึ้น ก็
จะผิดพลาด ไม่ได้ผลสมประสงค์เหมือนเรือที่ขาดหางเสือ แล่นปะปะ ไม่ตรงไปถึงจุดหมายปลายทาง และมี
แต่จะกระทบกระทั่งสิ่งต่าง ๆ ซึ่งจะเป็นอันตราย ฉะนั้น หรือจะยกเรื่องอื่น ๆ เช่นนิทานชาดกเป็นต้น มา
เปรียบเทียบให้เห็นเป็นตัวอย่าง ดังเรื่องพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเมื่อครั้งเป็นพระมหาบุรุษทรงบำเพ็ญทุกรกิริยา
เพื่อแสวงหาพระสัมมาสัมโพธิญาณ อันเป็นตัวอย่าง แห่งการบำเพ็ญความเพียรเป็นต้น เรียกว่า สาธกโวหาร
การแต่งกระทู้ธรรมทุกชั้น ท่านกำหนดให้แต่งด้วยเทศนาโวหาร เทศนาโวหารนั้นประกอบด้วย
ลักษณะ ๔ ประการ คือ

๑. ชี้แจงเหตุผลให้เห็นตามความเป็นจริง แสดงไปตามลำดับข้อความให้เหมาะแก่กาลเทศะ แก่บุคคลและ
เรื่องราว ไม่ให้ลักลั่นกัน
๒. โนม่น้าวให้ผู้อ่านผู้ฟังเกิดความเชื่อถือในข้อความตามที่ตนกล่าวนั้น
๓. ให้ผู้อ่านผู้ฟังเกิดฉันทะอุตสาหะที่จะปฏิบัติตาม เช่นตั้งในละชั่วประพฤติดีและให้มีอุตสาหะที่จะทำดีให้ยิ่ง
ๆ ขึ้นไป
๔. ให้ผู้อ่านผู้ฟังเกิดความกล้าหาญว่าแจ้งในการทำดีที่ได้ทำอยู่แล้วนั้น
ดังนั้น การแต่งหรือเรียงความทั่ว ๆ ไปจะใช้โวหารอะไรเป็นหลักก็ตามจำต้องมีโวหารอื่นแทรกเข้ามาอีกตาม
ควร แม้การเรียงความแก่กระทู้ธรรมก็เช่นเดียวกันใช้เทศนาโวหารเป็นหลัก และต้องแทรกโวหารอีก ๓ นั้น
ประกอบด้วย เพื่อให้ข้อความพิสดารและเด่นชัดขึ้น การแต่งในทำนองนี้ต้องอธิบายลักษณะของธรรมให้แจ่ม
แจ้งซึ่งเรียกว่า บรรยายโวหารก่อน ต่อจากนั้นจึงหาเหตุผลอื่นมาประกอบต่อไป เพื่อโนมน้าวใจผู้ก่อนผู้ฟังให้
เกิดฉันทะอุตสาหะขึ้นในตน ตอนนี้เป็นหน้าที่ของเทศนาโวหาร หากเห็นว่าข้อความที่กล่าวมานั้นยังเคลือบคลุม
หรือไม่มีหลักฐานเพียงพอ จึงนำเอาข้อเปรียบเทียบมาแสดงอีก เพื่อให้ความที่กล่าวมานั้นแน่นแฟ้นยิ่งขึ้น
ตอนนี้ เรียกสาธกโวหาร รวมความว่าการแต่งการเขียนจะต้องอาศัยโวหาร ๔ เสมอไป

วิธีเรียงความ

เมื่อนักเรียนเห็นบทธรรมหรือกระทู้ที่ท่านตั้งไว้ ฟังตีความหมายของกระทู้ ให้ถูกต้องก่อน แล้วจึงวางโครงเรื่อง
ที่จะอธิบายต่อไป ด้วยการพิจารณาว่ากระทู้นี้กล่าวถึงอะไร เกี่ยวกับธรรมหมวดไหน และจะอธิบายอย่างไรจึง
จะให้ผู้อ่านผู้ฟังเกิดศรัทธาปสาทะได้ ดังนี้เป็นต้น จะอธิบายควบกันไปหรือแยกอธิบายเป็นตอน ๆ ก็ได้ ให้อธิบาย
ส่วนที่เป็นเหตุและเป็นผลว่ามีความเกี่ยวเนื่องกันอย่างไร ฟังอธิบายให้ประสานกัน เมื่อจะยกภาษิตประกอบ
อีก ๓ ภาษิต ฟังอธิบายทั่วความให้เชื่อมกันหรือในที่อื่น ๆ อย่างน้อย ๓ สุภาษิต ตามกฎเกณฑ์ของ
สนามหลวงซึ่งได้ประกาศให้ทราบโดยทั่วกันแล้วนั้น .

(ตัวอย่าง)

เรียงความแก่กระทู้ธรรม ธรรมศึกษาชั้นเอก

สอบในสนามหลวง พ.ศ. ๒๕๔๐

สีลมเว อิศ อคค์ ปณญวา ปน อุตโตโม

มนุสเสสุ จ เทเวสุ สีลปณญญาณโต ชย

ศีลเท่านั้นเป็นเลิศในโลก ส่วนผู้ที่มีปัญญาเป็นผู้สูงสุด

ความชนะในหมู่มนุษย์และเทวดาย่อมมีเพราะศีลและปัญญา

บัดนี้ จักได้อธิบายความแห่งกระทุ้ธรรมภาสิต ที่อัญเชิญมาตั้งเป็นอุเทศคาถาข้างต้นนี้ พอเป็นแนวทางแห่งการศึกษาและปฏิบัติธรรมเป็นลำดับไป

ดำเนินความว่า กระทุ้ธรรมภาสิตนี้ แสดงถึงความชนะเป็นที่ยอมรับเป็นที่ยินดีในหมู่มนุษย์และเทวดาว่า ต้องเป็นความชนะที่ได้มาเพราะศีล และปัญญา ฟังแล้วออกจะเป็นเรื่องที่แปลกหูแปลกใจของผู้ที่ห่างจากพระพุทธศาสนา ไม่เคยสนใจในการศึกษาและปฏิบัติธรรม เพราะความชนะในทางคติโลก ส่วนใหญ่มุ่งแต่ความชนะผู้อื่นเป็นที่ตั้ง เรื่องการชนะตนเองไม่ค่อยคำนึงถึง เมื่อมุ่งแต่จะเอาชนะผู้อื่น ก็ต้องเตรียมพร้อมเรื่องการต่อสู้ทุกด้าน ทั้งด้านกำลัง ด้านชั้นเชิง ด้านข่าวไวไวไหวพริบ เป็นต้น เพื่อให้เหนือกว่า ยิ่งกว่าคู่ต่อสู้ ในการบางครั้งมุ่งหวังเพื่อผลคือ ความชนะแก่ตนเองและแก่หมู่คณะของตนจนเกินไป ถึงกับพริกผันปัญญาความพริบไหวที่ถูกต้องยุติธรรม เป็นทุบปัญญาไป ก็จำต้องทำอย่างนี้ก็มี ทุบปัญญานั้นได้แก่ ปัญญาที่เจือด้วยเล่ห์เหลี่ยม กลโกง เอารัดเอาเปรียบ ไม่สุจริตมีประการต่างๆ ความชนะที่ได้มาด้วยวิธีการเช่นนี้ แม้จะยินยอมกันได้ ก็เป็นแต่เพียงเพื่อยุติเท่านั้น แต่หาหยุดสุดสิ้นยินยอมที่แท้จริงไม่ ยังจะต้องมีการต่อสู้ขับเคี่ยวกันต่อไป ไม่มีที่สิ้นสุด ฝ่ายที่พ่ายแพ้ย่อมไม่พอใจ เป็นทุกข์เป็นโศก มีความเคืองแค้น หมายมั่นจองเวรกันต่อไป นานเท่านาน ฝ่ายที่ชนะเป็นฝ่ายก่อเวร ฝ่ายแพ้เป็นฝ่ายจองเวร ได้ชื่อว่าเป็นผู้มีเวรทั้ง ๒ ฝ่าย ขึ้นชื่อว่าผู้มีเวรแล้ว ย่อมจะมีความสุข ที่แท้จริงไม่ได้ และที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งก็คือ ความไม่เป็นที่ยอมรับ ไม่เป็นที่ปราบปลื้มอนุโมทนา สาธุการในหมู่มนุษย์และเทวดาโดยทั่วหน้า ดังที่กล่าวถึงตามกระทุ้ข้างต้นนี้ ความมุ่งหมายของกระทุ้ นี้ เป็นความมุ่งหมายในทางคติธรรม หมายถึงความชนะที่บริสุทธิ์ยุติธรรม และมุ่งถึงความชนะตนเองเป็นที่ตั้ง เพราะความชนะเช่นนั้น เป็นความชนะที่ปราศจากเวรภัย ทั้งเป็นที่ยอมรับของมนุษย์ และเทวดาทั้งหลายทั้งปวง ความชนะเช่นนั้นย่อมเกิดขึ้นได้ก็เพราะศีลและปัญญา ดังเช่นที่ท่านผู้รู้ทั้งหลายมีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน และท่านได้รับรองและยืนยันว่า ศีลเท่านั้นเป็นเลิศในโลก เพราะศีล ไม่ว่าจะเป็ศีลประเภทใด มีศีล ๕ เป็นต้น ล้วนแต่เป็นข้อปฏิบัติเป็นเครื่องดำเนินของชีวิต ทำชีวิตให้เป็นอยู่อย่างปกติ ที่นั้นก็เป็ความสุข ศีลนั้นนอกจากเป็นเลิศในการทำผู้ปฏิบัติ ให้มีความเป็นอยู่อย่างปกติสุขแล้ว ศีลยังเป็นเลิศในด้านปรับปรุงรากฐานของชีวิตให้มั่นคง เป็นที่พึ่ง เป็นบ่อเกิดแห่งคุณธรรมน้อยใหญ่ ให้ตั้งมั่นและเจริญยิ่งขึ้นไป **สมตามเทศนานัยเถรภาสิตที่มากในขุททกนิกาย เถรคาถาว่า**

อาทิ สิลํ ปติฏฐา จ กลยาณนญจ มาตุกํ

ปมุขํ สพฺพธมฺมานํ ตสฺมา สิลํ วิโสธเย

ศีลเป็นที่พึ่งเบื้องต้น เป็นมารดาของกัลยาณธรรมทั้งหลาย

เป็นประมุขของธรรมทั้งปวง เพราะเหตุนั้น ควรชำระศีลให้บริสุทธิ์.

อธิบายความว่า ศีลจะมีคุณค่า มีประสิทธิภาพ เป็นที่พึ่ง เป็นมารดา เป็นประมุขของความดีทั้งปวงได้ก็อยู่ที่ผู้ปฏิบัติคอยพิจารณาสำรวจตรวจตรา ชำระศีลของตนให้บริสุทธิ์อยู่เสมอ ไม่ให้ขาดไม่ให้อ่างพร้อย ศีลที่บริสุทธิ์จึงเป็นเลิศในการเป็นเกราะคุ้มครองเวรภัย ทำความระวาง หวาดกลัวให้สลายไป มีความเป็นอยู่เป็นสุขสดใสในโลกสันนิวาสนี้ สมจริงตามพระคาถาบาลี **ที่มากในขุททกนิกาย ธรรมบทว่า**

สุสุขํ วัต ชีวาม เวริเนสฺ อเวริโน

เวริเนสฺ มนุสฺเสสุ วิหาราม อเวริโน

ในหมู่มนุษย์ผู้มีเวรกัน เราเป็นผู้ไม่มีเวรอยู่ ในหมู่มนุษย์

ผู้มีเวรกัน เราเป็นผู้ไม่มีเวรอยู่ เราจึงเป็นอยู่อย่างเป็สุขดีหนอ.

อธิบายความว่า การรักษาศีลให้บริสุทธิ์ เป็นที่มั่นใจในศีลของตนก็ต้องอาศัยปัญญา ปัญญาเป็นเครื่องชำระศีลให้บริสุทธิ์ ศีลนั้นแม้จะเป็นเลิศ ทำให้ปลอดภัยปลอดภัย มีความสุขกายสุขใจได้ ก็อยู่ในระดับของศีลเท่านั้น เพราะศีลเป็นเพียงเบื้องต้น เป็นเครื่องป้องกัน กำจัดได้เฉพาะกิเลสอย่างหยาบ มีทุจริตทางกาย ทาง

วาทา ปิดกั้นทุกคติภูมิ เปิดทางนำไปสู่ทุกคติภูมิเท่านั้น ศิลเป็นเครื่องอบรมจิตเบื้องต้น ทำจิตให้มีหลัก หนักแน่น เป็นสมาธิที่จะดำเนินไปสู่ระดับสูงยิ่งๆ ขึ้นไป ผู้มีศีลสมบูรณ์ มีสมาธิ มีปัญญาพอประมาณ เป็นผู้ทรงไว้ซึ่งอริยคุณขั้นสูงสุด คือพระอรหันต์ ปัญญาจึงเป็นคุณขั้นอุดม สามารถกำจัดกิเลสสาสวะทั้งอย่างหยาบ อย่างละเอียด ให้หมดสิ้นไป ไม่มีส่วนเหลือ เมื่อก้าวถึงความชนะกันแล้ว ผู้ที่กำจัดกิเลสของตนได้ ไม่ตกอยู่ภายใต้อำนาจของกิเลส ไม่ถูกกิเลสฉุดคร่าพาไป ผู้นั้นชื่อว่า เป็นผู้ชนะตนเอง ผู้ที่ชนะตนเองได้ ได้ชื่อว่าเป็นจอมแห่งผู้ชนะ ความข้อนี้ สมกับพระพุทธวจนะคาถาที่มากใน ขุททกนิกาย ธรรมบทว่า

โย สหสฺสํ สหสฺเสน สงฺคาเม มานุเส ชินเ

เอกณฺจ ชยมตฺตานํ ส เว สงฺคามชุตฺตโม

บุคคลใด พึงชนะหมู่มนุษย์ตั้งพันคุณด้วยพันในสงคราม บุคคลนั้น (ยังหา) ชื่อว่าเป็นผู้ชนะอย่างสูงในสงครามไม่ ส่วนบุคคลใด พึงชนะตนผู้เดียวได้ บุคคลนั้นแล (ชื่อว่า) เป็นยอดแห่งผู้ชนะในสงคราม.

อธิบายความข้อนี้ พึงเห็นได้จากพระปฏิปทาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ทรงชนะศัตรูหมู่มารคนพาล ทั้งปวงเป็นอุทาทุณณ์ พระองค์ทรงใช้คุณธรรม คือ ศีลและปัญญา เป็นเครื่องปราบ ทำเหล่าพาลให้สงบราบคาบ โดยไม่รู้สีกิดว่า ตนเป็นผู้ได้รับความเจ็บช้ำระกำใจ ไม่คิดจ้องแวงจ้องภัย เพราะความพ่ายแพ้ มีความสุขด้วยกันทั้งสองฝ่าย และเป็นที่ยื่นชมแซ่ซ้องสาธุการกันทั่วหน้า ปราชญ์ผู้มีปัญญาในอดีตจึงได้บันทึก จารึกเป็นพุทธชยมงคลอัฐฐคาถา สรรเสริญพุทธปฏิปทาที่ทรงมีชัยแก่เหล่าหมู่มารพาลร้ายครั้งยิ่งใหญ่รวม ๘ หน พุทธศาสนิกชนผู้มีศรัทธา ใช้เป็นข้อสวดร้องท่องบ่น จำทรงสืบๆ กันมาจนตราบเท่าทุกวันนี้

สรุปความตามที่ได้บรรยายมา จะเห็นจริงได้ว่า ศีลและปัญญาเป็นปฏิปทาที่ล้ำเลิศประเสริฐสูงสุด ใช้ได้ทั้งเป็นเกราะและอาวุธรักษาตน ทั้งเป็นเครื่องต่อสู้กับเหล่าพาลจนประสบผลคือความมีชัย เป็นที่พึงพอใจของมนุษย์และเทวดา สมตามกระทู้ธรรมคาถาที่ตั้งไว้ตอนต้น ซึ่งมีอธิบายตามที่บรรยายมา ด้วยประการฉะนี้ ๆ

หมวดไม่ประมาท

เอววิหารี สโต อปปมตโต

ภิกขุ จริ หิตฺวา มมายิตานิ

ชาติชฺชริ โสภปริทฺทวณฺจ

อิเฆว วิทฺวา ปชฺเหยย ทฺกขฺ

ภิกษุมีธรรมเป็นเครื่องอยู่อย่างนี้ มีสติไม่ประมาท เป็นผู้รู้ละความถือมั่น

ว่าของเราได้แล้วเที่ยวไป พึงละชาติ ชรา โสกะ ปรีทเวและทุกข์ ในโลกนี้ได้

บัดนี้จักได้อธิบายเนื้อความแห่งกระทู้ธรรมภาษิต ที่ได้ลิขิตไว้เป็นข้ออุเทศเบื้องต้นนั้น พอเป็นแนวทางศึกษาและปฏิบัติ ของสาธุชนพุทธมามกบริษัททั้งหลายผู้ฝึกฝไ้ใคร่ต่อพระสัทธรรม ของพระบรมโลกนาถศาสดาจารย์ เพื่อยึดถือเอา พระสัทธรรมเหล่านั้น เป็นเครื่องอบรมบ่มนิสัยของตน และผู้อื่นให้บรรลุดถึงความสุขอันเกิดจากการข้ามชาติชราโสกะปรีทเวและทุกข์ทั้งหลายเป็นลำดับไป

เนื้อความแห่งกระทู้นี้มีอยู่ว่า ภิกษุคือผู้ละเพศฤๅสัถ์ถือเพศสมณะมีสมณธรรมเป็นเครื่องอยู่ มีศีลเป็นเครื่องรักษากายวาจา และใจ ให้สงบเรียบร้อยปกติสุข มีสมณสัญญาอยู่เสมอ มีสติ ความระลึกได้อยู่ทั้งที่คิด ทั้งที่พูด ทั้งที่ทำ แม้ตนเองคิดดี คอดชั้ว คิดผิด คิดถูกก็ดี พูดดี พูดผิด พูดถูกก็ดี ทำดี ทำชั่ว ทำผิด ทำถูกก็ดี ก็ระลึกได้อยู่ กล่าวคือกำหนดรู้อยู่เสมอในเหตุอันนั้น มีความไม่ประมาท คือไม่ปล่อยให้สติผลอไป ในอารมณ์แห่งการคิด การพูดและการกระทำนั้นๆ กล่าวคือยังสติไว้ในอารมณ์นั้นๆ ให้มั่นคงไม่หวั่นไหว เมื่อเป็นเช่นนั้น

เขาย่อมเกิดปัญญาความรู้แจ้งขึ้นว่า เขาคิดผิดคิดถูก พุตผิดถูกหรือกระทำผิดกระทำถูกอย่างไร จึงยอมละความคิดผิด พุตผิด ทำผิดอย่างนั้นเสีย ยึดเอาการคิดถูก พุตถูก และทำถูกเป็นเกณฑ์ รู้เท่าทันธรรมชาติของทุกสิ่งในโลกนี้ว่าตกอยู่ในลักษณะอาการทั้ง ๓ ประการ คือ อนิจจตา ความเป็นสภาพไม่เที่ยง ทุกขตา ความเป็นสภาพลำบากยากแค้นไม่สบายต่างๆ นานา อนตตตา ความเป็นสภาพไม่ใช่ตัวตน เพราะไม่เป็นไปในอำนาจของใคร เมื่อรู้เช่นนี้ เขาย่อมละความยึดมั่นถือมั่นว่ารูปของเรา เสียงของเราเป็นต้นเสียได้ เขามีปหานธรรมเป็นเครื่องละ ขาติ คือความเกิด ขรา คือความแก่คร่ำคร่า ปริเทวะ คือความพิโรธรำพัน และทุกข์คือความไม่สบายกายไม่สบายใจ ในโลกนี้เสียได้ คำว่า “ภิกษุ” แปลว่าผู้ขอ คือกุลบุตรได้รับอุปสมบทแล้ว ในพระพุทธศาสนา ย่อมยึดถือเอาเพศแห่งสมณะ มีสมณกิจ เป็นเครื่องประกอบกิจ ที่สมณะประกอบนั้น ย่อมเป็นกิจที่ถูกต้อง ไม่ผิดทั้งทางคติธรรมคือระเบียบแบบแผนแห่งธรรมวินัย ที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้แล้ว ตรงกับคำพระบาลีว่า สมณธี อรณา โลก แปลว่า สมณะไม่เป็นข้าศึกในโลก การขอของบรรพชิตนี้ ไม่ได้ขอด้วยการเอ่ยปากว่า “ท่านจงให้สิ่งนั้นแก่ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าต้องการสิ่งโน้น” ดังนี้ แต่ว่าขอด้วยกาย คือ แสดงความประสงค์หรือความต้องการให้รู้ได้ด้วยกิริยาอาการ แม้ผู้ถูกขอจะให้หรือไม่ก็ตามที่ บรรพชิตผู้เป็นสมณะนั้น ย่อมไม่แสดงอาการโกรธฉุนเฉียว หรือไม่พอใจแต่ประการหนึ่งประการใด เรียกว่าการขอด้วยอาการสงบเสงี่ยม เรียบร้อยและบรรพชิตนั้นจะต้องประพฤติตัวให้เป็นผู้อันเขาเลี้ยงง่าย ชาวบ้านเขาบริโภคอาหารกันจะดีเลว ละเอียด ประณีต ร้อน เย็น ประการใดก็ตาม ชื่อว่าย่อมสมควรแก่บรรพชิตทั้งสิ้น อนึ่ง บรรพชิตย่อมถึงการเที่ยวไปบิณฑบาตตามตรอกน้อยและใหญ่ถึงความมานะว่าหากเท้าทั้งสองยังเดินไปได้ จักเป็นผู้เดินไปด้วยเท้า และจักยืนที่ประตูเรือนเท่านั้นรับภิกษา **ต้องตามภาชิตกถาในธรรมบทขุททกนิกายว่า**

ปจจติ มุณีโน ภตตํ โลกํ โลกํ กุเล กุเล

ปิณฑิกาย จริสสามิ อตถิ ขงขพลํ มม

ภัตรในทุกๆ สกฺลละชนิดละหน่อย อันชนหุงไว้เพื่อมุณี เรา

จักเที่ยวไปด้วยปลีแข้งเพราะกำลังปลีแข้งของเรายังมีอยู่ ดังนี้

อธิบายความว่า แม้เป็นความจริงอยู่แล้ว บรรพชิตจะต้องอาศัยบิณฑบาตเลี้ยงอัตภาพให้เป็นอยู่ การเที่ยวสู่ตลกน้อยใหญ่ที่มีภัตรตระกูลละชนิดละหน่อยเพื่อรับภิกษานั้น ย่อมถูกต้องตามประเพณีของสมณะ บรรพชิต ผู้มีศีล เป็นเครื่องรักษากายวาจา และใจให้ปกติสงบจากบาปอกุศลทั้งหลาย ย่อมมีความเป็นอยู่ด้วยอาหารอันชาวบ้านเขาถวาย บรรพชิต ผู้ประกอบด้วยสมณกิจดังกล่าวนี้ชื่อว่าภิกษุ ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของภิกษุนั้น คือ ศีล สมာธิ ปัญญา ศีลคือธรรมที่ปรกติ จากการประพฤติชั่ว ทางกายบ้าง ทางวาจาบ้าง และทางใจบ้าง ทางกาย เช่น เว้นจากการฆ่ามนุษย์และสัตว์ เว้นจากการขโมยสิ่งของผู้อื่นหรือถือเอาสิ่งของ ของผู้อื่นด้วยอาการแห่งขโมย การเว้นจากเสพเมถุนธรรมเป็นต้น เหล่านี้ชื่อว่า การประพฤติเว้นจากกรรมชั่วทางกาย ทางวาจา เช่น เว้นจากพูดโกหกอวดอุตริมนุชยธรรม คือธรรมอันยิ่งแห่งมนุษย์ที่ไม่มีอยู่ในตนเป็นต้น ชื่อว่าการประพฤติเว้นจากกรรมชั่วทางวาจา ทางใจ เช่น การคิดเว้นจากการเบียดเบียนเพื่อนมนุษย์คิดเว้นจากการลักสิ่งของ ของผู้อื่น เหล่านี้เป็นต้น เรียกว่าการเว้นจากกรรมชั่วทางใจ และให้กลับประพฤติดีทางกาย วาจา และใจ แม้ผู้อื่นก็มีชีวิตจิตใจ รู้สึกเจ็บปวดเมื่อถูกประทุษร้ายและมีความไม่อยากตาย มีความอยากเป็นอยู่ ทุกคนต่างก็มีความรู้สึกเช่นเดียวกัน การไม่ผลาญชีวิตหรือไม่ทำร้ายกันและกันนั้น จึงเป็นการประพฤติดีทางกาย มีวาจาพูดแสดง ให้คนรู้จักความมุ่งหมาย ของกันและกัน การพูดไพเราะก็ทำให้ผู้ฟังสุขหูและทำให้เกิดประโยชน์ได้ ถ้าเป็นวาจาที่จริงต่ออรรถต่อธรรม วาจานั้นเป็นสำเนียงบอกภาษาทำให้คนรู้จักได้ดังภาษิตว่า “สำเนียงบอกภาษา กิริยาบอกสกุล” แต่วาจาที่จะให้สำเร็จประโยชน์ได้นั้น ก็ต้องเป็นวาจาที่จริงต้องตามพระบาลีว่า สจฺจํ เว อมตา วาจา แปลว่า คำสัตย์เท่านั้นเป็นวาจาที่ไม่ตาย ทุกคนต้องการวาจา คือการพูดจาปราศรัย ที่จริงต่อเหตุผล และชอบวาจาที่ไพเราะเสนาะโสตด้วยกันทั้งสิ้น การไม่โกหกอวดอุตริมนุชยธรรมอันไม่มีมูลความ

จริงต่อกันและกันนั้น จึงเป็นการประพจน์ที่ดีทางวาจา มีใจเป็นเครื่องรับรู้อารมณ์ต่างๆ และยึดเอาอารมณ์ที่คิดแล้ว บังคับให้แสดงออกทางกายบ้าง ทางวาจาบ้าง กรรมชั่วทั้งหลายที่จะเกิดขึ้นทางกายและวาจานั้นคือจะปรากฏประจักษ์แก่มือ แก่เท้า แก่หู แก่ตา แก่ปากทั้งตนและผู้อื่นได้นั้น ต้องมีใจ เป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จด้วยใจทั้งสิ้น ต้องตามนัยธรรมภาษิตที่มีมาในธรรมบทขุททกนิกายว่า

มโนปุพฺพคฺม ธมฺมา มโนเสฏฺฐา มโนมยา
มนสา เจ ปทฺฐฐเณ ภาสตี วา กโรตี วา
ตโต นํ ทุขมเนวติ จกัว วหโต ปทํ.

ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นสภาพถึงก่อน มีใจเป็นหัวหน้า มีใจประเสริฐ สำเร็จด้วยใจ

หากคนมีใจร้ายแล้ว กล่าวอยู่ที่ดี กระทำก็ดี ทุกข์ย่อมไปตามเขาเพราะทุจริตทั้ง

๓ ประการนั้น ประดุจล่อหมุนไปตามรอยเท้าโคผู้นำธูระไปอยู่ฉะนั้น

อธิบายความว่า นี้พอจะชี้ให้เห็นแล้วว่าธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า มีใจประเสริฐสำเร็จด้วยใจ คือใจเป็นสภาพของเจ้าเรือน มือจะทำอะไร ปากจะพูดอะไร เนื่องจากใจเป็นหัวหน้าเป็นใหญ่ สำเร็จเพราะใจ เมื่อคนมีใจดี การกล่าวและการกระทำทั้งสองประการนี้ก็ดีไปตาม ถ้าใจชั่วร้าย การกล่าวและการกระทำก็ชั่วร้าย เขาย่อมลำบากเพราะผลกรรมอันเป็นกายทุจริต วจีทุจริต และมโนทุจริต ย่อมติดตามเขาไป ล้อแห่งเกวียนหมุนไปตามรอยเท้าแห่งโค ลากเกวียนไปอย่างไม่ลดละจนไปถึงที่หมายได้ข้อนี้ฉันใด บาปกรรมอันชั่วร้าย ก็ย่อมติดตามคนชั่วไปจนถึงที่นั่นฉันนั้น เมื่อคนมีใจดีการกล่าวและการกระทำก็ดีไปตามกัน ธรรมที่เป็นกุศลทั้งหลายก็ยังมีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นสภาพประเสริฐ สำเร็จแล้วด้วยใจ สุขเท่านั้นย่อมตามเขาไป เพราะสุจริตทั้ง ๓ ประการ คือ กายก็เป็นกายสุจริต วาจาก็เป็นสภาพที่สุจริต และใจก็เป็นธรรมชาติที่สุจริต เงานยอมติดตามตัวคนไปทุกวิถีทาง แม้คนจะยืนมันก็ยืนตาม จะนอนมันก็นอนตาม จะนั่งมันก็นั่งตาม จะทำอะไรต่ออะไรมันก็ทำตามเราได้ทุกวิถีทาง ข้อนี้ฉันใด บุญกุศลคือความสุขก็ย่อมติดตามคนผู้มีใจดี กล่าวดี กระทำดี ไปฉันนั้น จึงต้องตามวจนประพันธ์ธรรมภาษิตที่มีมาในธรรมบทขุททกนิกายว่า

มโนปุพฺพคฺมา ธมฺมา มโนเสฏฺฐา มโนมยา
มนสา เจ ปสนฺเนน ภาสตี วา กโรตี วา
ตโต นํ สุขมเนวติ ฉายาว อนุปายินี.

ธรรม (ที่เป็นกุศล) ทั้งหลาย มีใจเป็นหัวหน้า มีใจประเสริฐ สำเร็จด้วยใจ

หากคนมีใจผ่องใส กล่าวอยู่ที่ดี กระทำอยู่ที่ดี สุขย่อมไปตามเขาเพราะสุจริต

๓ ประการนั้น ประดุจเงามีปกติตามตัวฉะนั้น

อธิบายความว่า ชี้ให้เห็นว่าคนกล่าวดีก็เพราะใจดี ทำดีก็เพราะใจดี สุขอันเป็นผลแห่งกรรมดีนั้น ย่อมติดตามเขาไป แม้เขาจะยืนเดินนั่งนอน ก็ได้รับความสบาย คนทั้งหลายย่อมชอบการคิดดี ไม่คิดพยาบาทปองร้ายกันเป็นต้น จึงไม่ควรทำความเดือดร้อนให้ต่อกันและกัน เช่นนี้จึงชื่อว่าเป็นการประพจน์ดีทางใจ การรักษาตัวคือสังวรระวังตัวให้ปรกติจากการประพจน์ดีทางกาย วาจา และใจ ทั้ง ๓ ทวารนี้ ชื่อว่า ศีล ความจริงพระพุทธรพจน์มีอยู่ว่า เจตนาหํ ภิกฺขเว สีลํ วทามิ แปลว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวเจตนาว่าเป็นศีล ดังนี้หมายความว่า ความจงใจเว้นจากการกระทำชั่วเว้นจากการพูดชั่ว เว้นจากการคิดชั่ว จึงจะชื่อว่าปรกติเป็นตัวศีลได้ สมภา คือการทำใจให้หนึ่ง แม้ใจจะนิ่งได้ก็เพราะศีลเป็นเบื้องต้น ศีลจึงเป็นที่ตั้งคือเป็นบาทวิถึเบื้องต้นของสมภา การทำใจให้หนึ่งที่เรียกว่าสมภาอันแบ่งออกเป็น ๒ ประเภทบ้าง ๓ ประเภทบ้าง ตามกิจแห่งอารมณ์นั้นๆ ที่แบ่งออกเป็น ๒ ประเภทนั้น คือ อุปะการสมภา สมภาเป็นแต่เฉียดๆ ประการหนึ่ง อปะนาสมภา สมภาอันแน่วแน่ประการหนึ่ง การทำใจให้หนึ่งชั่วครั้งชั่วคราว คือมีอารมณ์เดียวชั่วขณะใดขณะหนึ่ง ไม่ดิ่งลงไปแท้ เป็นแต่เพียงเฉียดๆ ชื่อว่าอุปะการสมภา การทำใจให้แน่วแน่ลงไป คือมีอารมณ์เดียวให้ตลอดไป ดิ่งลงไป

สุขุมลงไปกว่าอุچارสมาธิ ชื่อว่าอัปนาสมาธิ ที่แบ่งออกเป็น ๓ ประเภทนั้นคือ (๑) สุนทรสมาธิ การทำใจให้
นิ่งจากความว่างเปล่า ได้แก่ว่างเปล่าจากราคะ ความกำหนัดยินดี ว่างเปล่าจากโทสะ ความโกรธประทุษร้าย
ว่างเปล่าจากโมหะความหลงใหล (๒) อนิมิตตสมาธิ การทำใจให้นิ่ง จากเรื่องหมายได้แก่ไม่มีเครื่องหมาย
กล่าวคือ ราคะ โทสะ โมหะ (๓) อปฺนิหิตสมาธิ การทำใจให้นิ่งจากที่ตั้ง กล่าวคือ การไม่มีราคะ โทสะ และ
โมหะเป็นที่ตั้ง สมานิดังกล่าวนี้ย่อลงได้เป็น ๒ ประการคือ สมาธิของสามัญชนประการหนึ่ง สมาธิของอริยชนป
ระการหนึ่ง ปัญญา แปลว่าความรู้ทั่ว กล่าวคือการรู้เหตุและผลตามความเป็นจริงรู้ว่ามีเหตุดี จึงมีผลดี หรือรู้
เหตุเป็นมาแล้วว่าไม่ดี ผลจึงไม่ดี หรือเหตุเป็นเช่นนั้นผลจึงเป็นเช่นนั้น ผลเป็นเช่นนั้นเหตุจึงเป็นเช่นนั้นเป็นต้น
อย่างถูกต้อง ปัญญานั้นก็แบ่งได้เป็น ๒ ประเภทคือ โลกียปัญญา ปัญญาอันเป็นวิสัยของโลกียมหาชนประเภท
หนึ่ง โลกุตตรปัญญา ปัญญาอันพ้นวิสัยของโลกียมหาชน คือเป็นปัญญาของพระอริยเจ้า ประเภทหนึ่ง
ดังกล่าวมานี้ชื่อว่าธรรมเป็นเครื่องอยู่ของภิกษุทั้งหลาย คำว่า “สติ” แปลว่าสภาพที่ระลึกได้ แม้คนจะทำงาน
อะไร ที่จะให้เป็นไปโดยถูกต้อง หรือพูดอะไรที่จะไม่ให้ผิดพลาด และคิดอะไรที่จะไม่ให้ผิดได้นั้น ต้องอาศัยสติ
เป็นเครื่องควบคุมอยู่เสมอ การกระทำ การพูด การคิด เหล่านี้จึงจะเป็นไปโดยถูกต้องได้ สติเป็นประดุจหาง
เสือของเรือ เรือจะวิ่งตรงไปได้ ก็เพราะหางเสือ หรือประดุนายท่าย เรือจะตรงไปได้ก็เพราะนายท่ายที่ดีฉนั้นใด
คนจะทำจะพูดจะคิดถูกต้องให้ได้นั้นก็ต้องอาศัยสติฉนั้นนั้น เพราะสติเป็นธรรมเครื่องตั้งมั่นอยู่เสมอ **ต้องตามนัย
ธรรมภาสิตที่มาจากสคาถวรรคสังยุตตนิกายว่า**

สติ โลกสมิ ชาคโร

สติเป็นธรรมเครื่องตั้งมั่นอยู่ในโลก

อธิบายความว่า เป็นความจริงอยู่เอง บรรดามนุษย์ทั้งหลายบนพื้นพิภพโลกนี้ ย่อมมีสติเป็นเครื่อง
ควบคุมอยู่ทุกคน แต่ว่าสติของพวกเขาเหล่านั้น ย่อมมีเหลื่อมล้ำต่ำสูงมากน้อยยิ่งหย่อนกว่ากันอยู่บ้าง การทำ
การพูด การคิดของคนเราแต่ละคนจึงไม่เสมอเหมือนกัน กล่าวคือย่อม ยิ่งหย่อนมากน้อย ผิดถูกต่างๆ กัน ผู้ใด
มีสติตลอดกาล ผู้นั้นก็ทำ พูด คิด เป็นไปด้วยความเรียบร้อยและถูกต้องเสมอ ผู้มีสติบางครั้งคราว การทำ
พูด คิด ก็ย่อมมีพลั้งเผลอและเป็นไปด้วยความไม่สม่ำเสมอ ผิดบ้างถูกบ้าง จะอย่างไรก็ดี ผู้กระทำพูดคิดนั้น
จะทำอะไร จะพูดอะไรและคิดอะไรให้ถูกต้องได้นั้น ต้องอาศัยสติคือธรรมเป็นเครื่องตั้ง สตินั้นย่อมปลูกให้คน
ระลึกได้ให้ตั้งมั่นอยู่เสมอ

ความไม่ประมาท ก็คือความเป็นผู้ไม่อยู่ปราศจากสติตนเอง กล่าวคือมีสติอยู่เสมอ ความไม่
ประมาทนั้น ท่านกล่าวว่าเป็นรากเหง้า แห่งกุศลทั้งหลาย เป็นที่ประชุมหรือเป็นที่รวมลงแห่งกุศลธรรม
ทั้งหลายคน ผู้ประกอบด้วยความไม่ประมาท ชื่อว่าย่อมยังกุศลธรรมทั้งปวง ให้เกิดขึ้น เขาย่อมไม่เลินเล่อใน
การทำ พูด คิด ทั้งต่อหน้าหรือลับหลัง เขาทำอะไร พูดอะไร หรือคิดสิ่งไหน ย่อมล้วนแต่เป็นกุศลธรรม คือ
ธรรมอันเป็นสภาพที่ดี เป็นสภาพที่หลีกเลี่ยงที่ชั่วที่เป็นบาปอกุศลออกไป น้อมนำเอาแต่ธรรมที่ดีเท่านั้นเข้ามา
 ฉะนั้น สภาพแห่งธรรมที่เป็นบุญกุศลทั้งหลาย จึงมีความไม่ประมาทเท่านั้นเป็นที่รวมลง เป็นที่ประชุมลงต้อง
ตามพระพุทธนิพนธ์ภาสิตว่า “เสยยถาปิ ภิกขเว ยานิ กานิจิ ชงคลานํ ปาณานํ ปทชาตานิ สพพานิ ตานิ
หตฺธิปเท สโมธานํ คจฺฉนฺติ หตฺธิปทํ เตสํ อคฺคมกฺขายติ ยทิทํ มหนตฺตเตน เอวเมว โข ภิกขเว เยเกจิ กุสลา ธม
มา สพเพ เต อปฺปมาทมูลกา อปฺปมาทสโมสฺรณา อปฺปมาโท เตสํ ธฺมานํ อคฺคมกฺขายติ” แปลความว่า “ดูก่อน
ภิกษุทั้งหลาย รอยเท้าเหล่าใดเหล่าหนึ่งของสัตว์ทั้งหลายผู้สัญจรไปบนแผ่นดิน รอยเท้าทั้งปวงเหล่านั้น ย่อมถึง
ความประชุมลง ในรอยเท้าแห่งช้าง รอยเท้าแห่งอานชาวโลกย่อมเรียกว่าเป็นยอดแห่งรอยเท้าทั้งหลายเหล่านั้น
เพราะรอยเท้าช้างนี้เป็นของใหญ่แม้ฉนั้นใด ภิกษุทั้งหลาย กุศลธรรมเหล่าใดเหล่าหนึ่ง กุศลธรรมเหล่านั้น
ทั้งหมดมีความไม่ประมาทเป็นรากเหง้า มีความไม่ประมาทเป็นที่ประชุมลง ความไม่ประมาทอันเรา (ตถาคต)
กล่าวว่าเป็นยอดแห่งธรรมทั้งหลายเหล่านั้น ฉนั้นนั้นเหมือนกันแล” ดังนี้ ที่เป็นดังนี้ เพราะว่าสัตว์ทั้งหลายบน

โลกนี้ คือที่เห็นมีอยู่ในปัจจุบันนี้ ช่างชื่อว่าเป็นสัตว์ที่ใหญ่ เท่าของช่างนั้นก็ใหญ่ สัตว์ทั้งหลายสัญจรไปมาในที่ไหนๆ รอยเท้าย่อมปรากฏในที่นั้นๆ เสมอ เมื่อสัตว์ทั้งหลายเดินไปมาขวิดไขว่อยู่เช่นนั้น มนุษย์ผู้ที่สังเกตตรวจตราหรือผู้ที่ไปมาอยู่บนโลกนี้ ย่อมจะเห็นรอยเท้าของสัตว์เหล่านั้น เมื่อเขาเห็นแล้วย่อมเทียบเคียงดู แล้วเขาก็จะเห็นประจักษ์ได้อย่างแน่ชัดว่า รอยเท้าบรรดาที่มีอยู่ในโลกนี้ มีรอยเท้าช่างเท่านั้นเป็นรอยเท้าที่ใหญ่กว่า รอยเท้าสัตว์ทั้งปวง รอยเท้าสัตว์ทั้งปวงจึงชื่อว่าไม่มีรอยเท้าช่างเป็นยอดทั้งหมด เพราะรอยเท้าช่างนั้นใหญ่ บรรดาคุณุศลธรรมทั้งหลายเหล่าใดเหล่าหนึ่งที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสไว้แล้ว คุณุศลธรรมเหล่านั้นทั้งหมด ย่อมมีความไม่ประมาทเป็นรากเหง้า มีความไม่ประมาทเป็นที่ประชุมลงเพราะความไม่ประมาทนั้นเป็นยอด คือเป็นธรรมที่ดีเลิศส่วนใหญ่ แม้พระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์ยังได้ตรัสไว้อีก เมื่อจวนจะเสด็จดับขันธปรินิพพาน ซึ่งมาในโอวาทปาฏิโมกข์บาลี เป็นปัจฉิมวาจาว่า “หนพทานิ ภิกขเว อามนุชยามิ โว วยธมมา สังขารา อปฺปมาเทน สมปาเทถ” แปลว่า “เอาเถอะภิกขุทั้งหลาย เราขอมตรัสเรียกพวกเธอ มาในกาลบัดนี้ (เพราะว่า) สังขารทั้งหลายเป็นสภาพมีความเลื่อมลื่นไปเป็นธรรมดา เธอทั้งหลายจงยังความไม่ประมาทให้ถึงพร้อมเถิด” ดังนี้ จะทราบได้ว่าพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเป็นห่วงพุทธเวไนยนิกรเพียงไร แม้สังขารทั้งหลาย มีเหตุปรุงแต่งขึ้น ย่อมเป็นไป ในคติธรรมดา คือ อนิจจตา ความเป็นสภาพไม่เที่ยง ทุกขตา ความเป็นสภาพที่ลำบากแสนเข็ญ อนัตตตา ความเป็นสภาพที่ไม่ใช่ตน เพราะไม่เป็นไปในอำนาจของใคร เป็นไปตามปัจจัย คือ มีเกิดในเบื้องต้น แปรปรวนไปไม่ท่ามกลาง และย่อมสลายไปในที่สุด ได้ความว่าธรรมทั้งหมดย่อมเกิดขึ้นแต่เหตุ เมื่อจะดับไปก็เพราะเหตุดังนี้ เหล่านี้เป็นธรรมของสังขารทั้งหลาย เมื่อรู้คติแห่งธรรมแล้ว คนเราจึงควรไม่ประมาท คือ ไม่ปล่อยสติให้พลัดเพลินในอารมณ์ต่างๆ อันจะเป็นเหตุให้เกิดอกุศลธรรม อย่าอยู่ปราศจากสติ คือให้มีสติประจำอยู่เสมอทุกเวลาและนาที่ “เป็นผู้รู้” นั้น คือรู้ว่าบรรดาสัตว์ทั้งหลาย โดยเฉพาะมนุษย์เป็นสัตว์มีใจสูงกว่าสัตว์ทั้งหมด จึงรู้ว่าเมื่อทำกรรมดีก็ย่อมมีผลเป็นสุข เมื่อทำกรรมที่เป็นต้นเหตุชั่ว ก็ย่อมมีผลเป็นทุกข์ แม้คนจะดีได้ก็เพราะกรรมดี คนจะเลวได้ก็เพราะกรรมชั่ว เหตุดีก็มีได้พลาดไปจากผลดี หากแต่ว่ากรรมเป็นไปด้วยความสม่าเสมอกัน หรือรู้สภาวะธรรมทั้งหลาย ที่มีจิตใจครองก็ดี หากจิตใจครองมิได้ก็ดี รูปธรรมก็ดี นามธรรมก็ดี รูปธาตุก็ดี ซึ่งประชุมกันเข้าแล้ว แม้สภาพที่ยังมีปัจจัยปรุงแต่งอยู่คือ ยังมีกรรม กิเลส วิบาก หมุนเวียนกันอยู่นั้น ยังเป็นสภาพที่ต่ำอยู่ ย่อมมีความเกิดขึ้นแปรปรวนไป ทрудโทรมไป สลายไป เป็นลำดับ ส่วนสภาพที่ไม่มีปัจจัยปรุงแต่งนั้น คือเป็นสภาพที่อยู่เหนือบาปและบุญ ย่อมไม่มีความเกิด ไม่มี ความเปลี่ยนแปลงไม่มีความทрудโทรม และไม่มีความเลื่อมสลาย สภาพที่เป็นเช่นนี้คือพระอมตมทานิพพาน กล่าวคือสภาพดับจากความเกิด แก่ เจ็บ ตาย หรือจากสรรพทุกข์ สรรพโศก สรรพโรค สรรพภัย สรรพอันตรายทั้งหมด อนึ่งรู้ว่า กรรมที่ทำในอดีตชาติที่ล่วงแล้วนั้น ย่อมให้ผลในอนาคตชาติก็มี กรรมที่ทำแล้วในปัจจุบันชาตินี้ ย่อมให้ผลในชาตินี้ก็มี เป็นต้น เป็นลำดับกัน ภิกษุผู้มีธรรม มีสติ มีความไม่ประมาท มีความรู้ดังกล่าวนั้น ย่อมละความยึดมั่นต่อสภาพธรรมที่เป็นอกุศลทั้งหลาย ต่อสภาพธรรมที่เกิดในเบื้องต้น แปรปรวนในท่ามกลาง หมดลงในที่สุดนั้น คือไม่ยึดถือว่าเป็นของ ของเรา เพราะเป็นธรรมดาแห่งสภาวะธรรมที่เกิดจากเครื่องปรุงแต่ง อันสิ่งที่ธรรมสร้างขึ้นมาเป็นสังขารหาใจครองมิได้ ย่อมเป็นสภาพที่สวยสดงดงามก็มี สิ่งที่เป็นสังขารมีใจครองย่อมเป็นผู้แต่งเขาเองให้สวยสดงดงามบ้างก็มี สิ่งสวยงามจากธรรมชาติก็ดี จากสัตว์ทั้งหลายก็ดี ย่อมเป็นสิ่งที่ตรงตาตรงใจ เป็นเครื่องผูกมัดจิตใจให้เข้าไปผูกพันไว้ เมื่อมีจิตใจผูกพัน เขาย่อมยึดว่า สิ่งที่ตนได้สมปรารถนานั้น เป็นของข้าพเจ้าทั้งหมด ชื่อว่าความยึดมั่นถือมั่น ภิกษุผู้มีธรรม มีสติ มีความไม่ประมาท มีความรู้เป็นเครื่องรักษาตนแล้วย่อมละความยึดมั่นถือมั่นที่ว่าเราว่าเขา ว่าของเรา ว่าของเขา เหล่านี้เสียได้ เมื่อเป็นเช่นนั้นเขาก็ย่อมชื่อว่า พึงละชาติ คือ ความเกิด ชราคือความแก่เฒ่าคร่ำคร่าทрудโทรม โสกะคือความเศร้าโศกเสียใจ ปริเวทนาคือการคร่ำครวญ และทุกข์ คือความไม่สบายกาย สบายจิตในโลกนี้เสียได้ เรื่อยไป สมดังนัยธรรมภาษิตที่ได้ลิขิตไว้ ณ เบื้องต้นนั้นว่า

เอววิหารี สโต อปปมตโต
ภิกขุ จรี หิตวา มมายิตานิ
ชาติชชรี โสภปริททวณจ
อิเรว วิทวา ปชเหยย ทุกข์
ภิกขุมีธรรมเป็นเครื่องอยู่อย่างนี้ มีสติไม่ประมาท
เป็นผู้รู้ละความถื่อนมั่นของเราได้แล้วเที่ยวไป
พึงละชาติ ชรา โสกะ ปริเทวะ และทุกข์ในโลกนี้ได้.

ตั้งพรรณนามาด้วยประการฉะนี้